

УКРАЇНСЬКА НАУКОВА СУДОВО-МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

© Олександр Герасименко, 2000

Донецький медичний університет

Кожному зрозуміло, що наукова термінологія розвивається паралельно з розвитком науки. Тому доцільно сказати декілька слів про історію розвитку судової медицини.

Історія розвитку судової медицини та судової медичної експертизи пов'язана з розвитком адміністративно-судової практики, що вимагала залучення досвідчених осіб до розслідування та розгляду справ, які мали спеціальні медичні знання.

Уже в найдавніших законодавствах Стародавнього Риму, в Древній Греції, Індії та Китаї, зокрема в манускриптах індусів (Аюр-Веда, 600 років до н.е.) та в книгах Мойсея, трапляються визначення судово-медичного характеру.

У Римі ще до Різдва Христового у справах про вагітність, пологи чи аборт давали відповідні роз'яснення «баби-пупорізки». Відомо, що під час розслідування вбивства Юлія Цезаря (44 р. до н.е.), лікар Антисій виявив 23 рани, одну з яких він визнав смертельною. Римські лікарі (за Адріана, 76-138 р.р.) приймали участь у опрацюванні закону про строк вагітності, а Кодекс Юліана, що слугував створенню римського права (529-534 р.р.), засвідчує про роль лікарів у судовому процесі: «Medici non sunt proprie testes, sed magis est iudicium quam testimonium», тобто «Лікарі власне не свідки, вони більше судді, ніж свідки». Найстарішою з тих праць з судової медицини, що збереглися, вважається створений Сун-Ці у 1247 році компендіум «Сі-Юань-лу». Трактат складається з п'яти книг.

У Європі в період раннього середньовіччя (XI-XII ст.) лікарі в судах участі не брали, бо панувала «обвинувальна» форма судового процесу. Зміна в XII-XIV ст. «обвинувальної» форми судового процесу на «розшукову», коли в основу обвинувачення або визнання правоти кладуться формальні докази, теж майже не вимагало залучення до процесу фахівців з медицини.

Папа Пій III (XIII ст.) говорить про виняткове значення лікарів під час розгляду судом справ про ушкодження. У XIV ст. у Франції ординанси згадують про королівського хірурга в Паризькому суді.

Бамбергський кодекс – перший європейський кримінальний кодекс, який уклав у 1507 р. Шварценберг (J.Schwarzenberg), вперше законодавчо оформив питання судової медицини. А в 1532 році в Німеччині видається Кримінальний кодекс (Lex Carolina) Карла V, яким визначено обов'язок для суддів запрошувати лікарів під час розгляду справ про заподіяння смертельних ран, дітовбивство, викидень, отруєння, помилки лікарів тощо. Це був акт, що започаткував федеральну медичну експертизу.

Подальший розвиток природничих наук – фізики, хімії, біології та медицини, зокрема гістології та патологічної анатомії, сприяв розвитку судової медицини. У 1575 р. побачили світ праці А.Паре «Про ушкодження», «Про незайманість», «Про різновиди насильницької смерті», «Настанова до укладення судово-медичних міркувань», а наприкінці XIV-го ст. – праця Кондрохі «Правила складання актів та висновків». 1602 р. Ф.Фіделіс (F.Fidelis) вперше в Європі у своїй праці «Про донесення лікарів» систематизує знання з судової медицини, а в 1621-1661 р.р. римський лікар П.Закхіус (P.Sacchius) друкує багатотомний посібник. 1690 р. Ж. Бонн (J. Bonn) в Ляйпцигу видає твір «Судова медицина», який фактично започаткував назву науки та спеціальності.

У герцогстві Вюртемберг 1686 р., а згодом і в інших країнах Європи, приймається закон за яким дозволявся повний розтин трупа і лікар-експерт повинен був публічно обґрунтувати та захистити свої висновки, що сприяло розвитку судової медицини.

XVIII ст. характеризується появою ряду наукових праць з судової медицини: «Настанови з судової медицини» Тейхмайера (H.F. Teichmayer, 1722), «Система медичної юриспруденції» Альберті (M. Alberti, 1748), «Книга з судового лікарствознавства» Халлера (A. Haller, 1784), «Матеріали з державного лікарствознавства» Метцгера (Metzger, 1792). У XIX ст. у Франції та Німеччині з'являються перші періодичні видання з судової медицини, виходять фундаментальні праці з токсикології Орфіла (M.J.V. Orfila, 1818) та посібники з судової медицини Орфіла (M.J.V. Orfila, 1818) та Девержі (M.G.A. Devergi, 1839). Значний внесок у розвиток судової медицини зробили й інші вчені, зокрема Е.Гофман (E. Hoffmann), який створив підручник (1878) та атлас з судової медицини (1898).

Наприкінці XVIII ст. та на початку XIX ст. в університетах Європи судову медицину викладали разом з анатомією, а наприкінці XIX ст. створюються у Відні, Берліні та інших великих містах інститути судової медицини, а в окремих державах (Франції, Бельгії, Австро-Венгрії, Румунії) – самостійні кафедри поліційної та судової медицини.

Завдяки розвитку фізики, хімії, мікробіології, гематології, імунології та серології на межі XX ст. формуються сучасні напрямки судової медицини. Значний внесок у розвиток судово-медичної науки в XX ст. внесли Мюллер (D. Muller), Понсольд (A. Ponsold), Гансен (G. Hansen), Прокоп (O. Prokop) та Дюрвальд (W. Durwald) у Німеччині, Сіменон (C. Simonin) у Франції, Кернбах (M. Kernbach) у Румунії, І.Г. Поп-Васильєв у Болгарії, Сімпсон (K. Simpson) у Англії, Гансалес (Gonzales) у США тощо.

За часів Київської Русі обов'язковим було опосвідчення осіб, що мали тілесні ушкодження, але воно виконувалося самими суддями, а не медиками.

Дослідники козаччини, в т.ч. Дмитро Іванович Яворницький, досить детально описують судовий устрій Запорізької Січі (кінець 15-го друга половина 18-го століть). Зокрема, відомо, що суддя був за рангом другою людиною після кошового отамана, що судили також і інші посадові особи. Покарання залежало від міри заподіяної шкоди, але не відома роль осіб, що зналися на медицині, в опосвідченні постраждалих осіб.

Розвиток судової медицини в Україні нерозривно пов'язаний з розвитком судової медицини в Російській імперії, до складу якої входила Україна.

Російський цар Петро I запровадив з 1716 року обов'язкові розтини трупів у випадках насильницької смерті. А з 1746 року в Росії виконується розтин трупів осіб, що померли раптово, для чого впроваджено спеціальні посади лікарів. Лікарі керувалися «Настановами лікарям з судового огляду та розтину мертвих тіл» (1829), а згодом Уставом судової медицини (1842). Судова медицина викладалася в університетах спочатку разом з анатомією та фізіологією, з 1863 р. – разом з гігієною, санітарією та епідеміологією, а з 1884 р. були створені самостійні кафедри. Розвиток судової медицини за часів Російської імперії пов'язаний з іменами таких вчених, як М.Я. Мудров, І.В. Буяльський, М.І. Пирогов, Є.О. Мухін, П.А. Мінаков, С.А. Громов, Є.В. Пелікан, І. М. Гвоздьева та багатьох інших.

Фундатором київської школи судових медиків вважається М.О. Оболонський, автор «Посібника з судово-медичного дослідження трупів».

За радянських часів відкриття вищих медичних навчальних закладів супроводжувалося створенням кафедр судової медицини, що сприяло розвитку судово-

медичної науки. Провідними вченими галузі судової медицини були В.М. Смол'янінов, М.В. Попов, В.І. Прозоровський, О.П. Громов, М.І. Авдеев та інші.

Розвиток судової медицини в Україні пов'язаний з іменами М.С. Бокаріуса, М.М. Бокаріуса, М.І. Райського, Ю.С. Сапсжнікова, А.Ф. Рубіжанського, І.О. Концевич, В.І. Кононенко, Ю.П. Шулика, О.В. Філіпчука та багатьох інших науковців.

Відомо, що відродження української мови тривало за часів УНР, та певний час і за часів СРСР, до складу якого входила Україна.

4 вересня 1928 року РНК УСРР затвердила новий український правопис, що діяв до 1933 року. 1925 року ухвалена українська анатомічна термінологія. 1926 року побачив світ «Практичний російсько-український словник» Гладкого та Туркало. 1928 року видано «Медичний російсько-український словник» Кисельова. 1929 року вийшли друком книги «Патологічна фізіологія» Павлова, «Основи патологічної морфології» Кучеренка, «Нариси судової медицини» Грживо-Домбговського. У ці ж роки видаються медичні наукові журнали «Український медичний архів», «Українські медичні вісті», де друкуються статті українською мовою і з проблем близьких до судової медицини.

У 1931 році у Державному медичному видавництві видано книгу професора Дніпропетровського державного медичного інституту, першого завідувача кафедри судової медицини Ю.М. Кернера «Техніка розтину трупа», яка була рекомендована як підручник для студентів медичних та правничих вищих навчальних закладів. До речі на книзі, яку ми маємо стоїть штамп українською мовою «Кабінет судово-медичної експертизи, 1938 р. м. Сталіне», а вже другий штамп датований 1948-м роком – російською мовою.

Термінологія, що використовується автором книги, досить близька до сьогоднішньої, з окремими особливостями, що зумовлені діючими тоді законами та інструкціями, тодішньою орфографією, анатомічною номенклатурою (наприклад: грудна дуплина – грудна порожнина; розтин тенесів – розтин кишок; мізкове твориво – речовина мозку; олегня – плевра) та іншими чинниками. У книзі виділяється “медико-міліційний розтин трупа”, що виконується на пропозицію органів попереднього допиту, та “судово-медичний розтин трупа”, що виконується за пропозицією судово-слідчої влади.

Автор вживає терміни: *мимовільна смерть*; *злочинна смерть*; *нещасний випадок*; *нагла смерть дорослих*; *народженцева смерть* – смерть новонароджених; *обдуцент* – прозектор; *трупна залякність*; *порубне поранення* – рубана рана; *вхідна (вихідна) відтулина* – вхідний (вихідний) отвір; *вогнепальне поранення* – вогнестрільна рана; *омаста* – сироподібне мастило; *прибирання трупа* – туалет трупа; *странгуляційна борозна*; *кровозливи* – крововиливи; *колишній струс мозку*; *осаднення* – садно; *скромадина* – подряпина; *потоплення* – утоплення; *ідентифікація невідомої людини*; *визначення кров'яної групи* – визначення групи крові; *зажиттьовий* – життєвий.

Приклад зовнішнього огляду трупа (фрагмент опису): *«на шкірі огруддя ліворуч, саме смочковою лінією, на 10 см вище від лівої смочки є відтулина діаметром на 6 мм з трохи клочкуватими краями, ніби трохи вивернута навіні. ... на 2 см нижче цієї відтулини є шкірна скромадина, червоняста, сухувато-пергаментного характеру, на 6 мм завдовжки».*

Оскільки в СРСР судочинство велося російською мовою, тому й не було гострої необхідності в опрацюванні української судово-медичної термінології. Хоча в 1961 р. Михайло Іванович Райський видає підручник українською мовою «Судова медицина».

З 1995 року Головним бюро судово-медичної експертизи України видається журнал «Український судово-медичний вісник» (головний редактор професор Ю.П. Шупик), де значна частина наукових праць друкується українською мовою. Слід зазначити, що більшість дисертацій, і звичайно ж автореферати дисертацій, з судової медицини написані українською мовою. У 1997 році київським видавництвом «Право» видано «Судово-медичний російсько-український словник-довідник» О.І. Герасименка. У 1997 році під редакцією Іраїди Опанасівни Концевич та Бориса Валентиновича Михайличенка видано підручник «Судова медицина», а у видавництві «Генеза» видано навчальний посібник Аркадія Івановича Марчука «Судова медицина (курс лекцій)». У 1999 році побачили світ «Тлумачний словник судово-медичних термінів» Анатолія Харитоновича Завальнюка та «Тлумачний та російсько-український словники з судової медицини» О.І. Герасименка.

Таким чином в Україні іде активна робота над опрацюванням наукової судово-медичної термінології. На сьогодні вже накопичено певний досвід цієї роботи, відомі й проблеми.

Як і вся наукова термінологія, судово-медичні терміни за походженням поділяються на: українські назви, греко-латинські інтернаціоналізми та іншомовні назви. А на відміну від інших галузей науки, в судово-медичній експертизі не прийнято вживати латинські терміни (т.з. *termini technici*), що пишуться латинською мовою (наприклад: “*ad usum internum*”, “*per se*” тощо).

Сучасна судова медична експертиза послуговується науковими даними не лише медицини, а й багатьох суміжних з нею наук – хімії, токсикології, біології, мікробіології, імунології, генетики, матеріалознавства, криміналістики, балістики, математики, окремих технічних наук, що вивчають транспортні засоби, умови виробництва тощо. Саме все це й визначає особливості формування наукової судово-медичної термінології. Останнім часом стали використовуватися нові методи дослідження «генотипоскопічна експертиза», т.з. «генна дактилоскопія», «атомно-абсорбційна спектрометрія», «спектроскопія внутрішнього відбиття» та інші, які вимагають вживання цих термінів у судовій медицині.

Важливим є також те, щоб кожен термін, який використовується, мав дефініцію. Тут у якості прикладу слід навести термін «раптова смерть». У російськомовній літературі зустрічається «внезапная смерть» та «скоропостыжная смерть», при чому більшість вчених вважають, що це синоніми, так записано й у Великій медичній енциклопедії. В англійській літературі є лише термін «раптова смерть». У нас пишуть «раптова смерть», «нагла смерть», навіть «гостра смерть» як різні поняття. Насправді ж це синоніми, бо за етіологією та патогенезом немає між ними різниці, а поняття «гостра смерть» взагалі не вірне, бо «хронічної смерті» не існує.

Аналізуючи сучасний стан української наукової судово-медичної термінології доходиш висновку, що найголовнішою проблемою під час написання наукових праць з судової медицини українською мовою є незнання мови, саме граматичні помилки в термінах, використання кальки з російських термінів, переклад терміна з російської не за змістом, а заміна його першим словом, яке знайдено в словнику. Непогано було б навести у словниках усі синоніми термінів. Підрунтя для видання нормативного судово-медичного словника в Україні є. Його лише слід доопрацювати мовникам разом з фахівцями відповідних галузей медицини, права, криміналістики, експертології тощо.

Але слід видати такий словник обов'язково з тлумаченням термінів, бо це є дуже важливим елементом семантичного взаємозв'язку експерта та правника.

Унормування української судово-медичної термінології сприятиме більш широкому використанню її в експертній та судово-слідчій практиці, а головне, однаковому розумінню термінів експертами та правниками.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛУЗІ ПОЛІМЕРІВ

© Юрій Нізельський, 2000

Інститут хімії високомолекулярних сполук НАН України, Київ

Хемію високомолекулярних сполук, а особливо хемію і технологію композиційних полімерних матеріалів можна віднести до новітніх галузей хемії. Історія формування цих напрямків хемічної науки в Україні припадає не на такі вже й далекі часи. Склалося так, що до 1959 року, коли почав у системі Академії наук України функціонувати Інститут хімії високомолекулярних сполук [1], в Україні не було фахівців у галузі полімерів. Зі створенням Інституту, а потім у 1963 році кафедри полімерного профілю в Київському університеті в Україні розпочалася підготовка відповідних фахівців. Велику допомогу у підготовці наукових кадрів надали провідні інститути Москви і Ленінграду. Природно, як на той час, що мовою спілкування науковців була російська. Великий вплив на формування полімерної науки в Україні російськомовних учених спричинився до того, що і дотепер домінуючою є російська мова. Ця обставина сильно вплинула на формування української термінології. Це, в основному, були і, на жаль, лишаються кальки російських термінів. Цьому сприяли також інтенсивні процеси русифікації монографічних та періодичних наукових видань. А як зазначає Ю.Шерех, "...при великому використанні кальок мова поступово скоряється чужим для неї законам словотворення, пов'язання слів у речення і може з часом утратити свою внутрішню своєрідність". Тому розвиток системи понять, становлення термінології, яка спирається і на національні надбання, є однією з умов, що сприяє точності наукової мови.

Досі не маємо жодної монографії з полімерів українською мовою. Щоправда, є два підручники з полімерів українською мовою [2,3], але ці видання стали бібліографічною рідкістю. Видано навчальний посібник "Фізичні основи теплових і релаксаційних явищ у полімерах" (1995) [4], конспект лекцій на тему "Біополімери. Синтез та властивості" (2000) [5]. Видано "Лабораторний практикум з хімії та технології полімерів" у перекладі з польської професора М.Братичака [6]. У цьому році видавничий центр "Київський університет" готує до виходу у світ підручник "Полімерна хімія" у 3-х частинах. Автор – професор Ю.Гетьманчук. А раніше, ще у 1972 р. видавництвом "Наукова думка" видано українською мовою книжку "Світ молекул-велетнів" [7].

Що до словника, який було випущено за часів Радянського Союзу [8], то він, хоч і іменувався російсько-українським, але був спрямований на обслуговування зрусифікованого читача. Ті загальні російсько-українські хемічні і фізичні словники, які видано останнім часом [9–14], на жаль, містять мало термінів полімерної хемії, а ті терміни, які в них вміщено, не завжди можуть бути прийняті без застережень.

Протягом останніх років Держстандартом України видано низку стандартів [15, 16], в яких загальна кількість термінів не перебільшує 600.